

Тетяна Янкова, аспірантка

Деякі уваги про український модернізм та поезію Едгара По

Ведучи мову про літературний процес кінця ХІХ - початку ХХ століття, не можна оминати поняття модернізму і тих явищ, які стоять за ним.

На запитання, як постав модернізм в Україні чи звідки він сюди прийшов, критики відповідали по-різному. М. Неврлий говорив, що його батьківщиною була "частково Польща, частково взагалі західно - європейська література, яка однаковою мірою надихала на пошуки нових шляхів як Бальмонта в російській літературі, так Вороного в літературі українській, так і поетів з кола "Молодої Музи" [6, 63]. Б. Рубчак вважав, що історія світового модернізму бере свій початок від творчості талановитого американського письменника Е. А. По [7, 18].

Едгар По був першим американським поетом, який показав читачеві невичерпні можливості вірша. Але, на жаль, у своїй країні він не мав гідного послідовника, його вчення було забуте на довгий час. І лише після смерті митця Шарль Бодлер втілює у життя настанови великого американця. Він повернув увагу читача до ідеалу Краси По та поставив його в центр артистичної уваги. Бодлерове вчення продовжили А. Рембо, П. Валері, С. Малларме, а в останні десятиріччя ХІХст. символізм став домінуючим у французькій поезії. Багатьох його творців сьогодні забули, але серед величезної плеяди поетів можна відзначити ряд видатних імен, чия творчість мала безпосередній вплив на слов'янський символізм - це Р. Гіль, А. де Реньє, Ш. Кро, Ф. Грег та ін.

Ідеї французького символізму швидко запанували і в інших країнах Європи. І хоч у різних країнах він розвивався по-різному, проте можна визначити те спільне, що об'єднувало творчість усіх митців - це протест проти неточності і

схематичності мови, проти нехтування формальними засобами, віра у Красу й Ідеал, бажання збудити у свідомості читача естетичну насолоду іманентними засобами літератури.

Якою ж була людина, яка поклала початок цьому літературному напрямку? Який її стосунок до українського модернізму?

Едгар По був чудовим журналістом і критиком, літератором-професіоналом - Поетом з великої літери. Він прожив важке життя і завжди був працьовитим та вимогливим до себе. Письменник високі ерудиції, різноманітних літературних інтересів, небуденного дару, По залишив спадщину, яка і сьогодні змушує читачів говорити та сперечатися про його творчість.

Імпульси для своїх теорій По брав з досвіду світової літератури. Він глибоко знав Гомера, Платона, Арістотеля, Горація і Данте. Збереглися його латинська ода, яка складається з перифраз древніх авторів, та переклади з Тассо. Звідси його думки про структуру твору, про ефект катарсису, про шанобливе ставлення до поетичного рядка. Багато є в нього з культури доби Просвітництва - це глибокий психологізм, раціоналізм, абсолютизація світового зла.

Духовною атмосферою, яка за часів По виповнювала світ, була романтика. В ній По знайшов для себе творче підґрунтя, на основі неї створив власну естетичну систему. По зосереджує увагу на глибоких філософських та естетичних проблемах, і в їх вирішенні виявляється оригінальний характер його мислення. Багатство версифікаційних прийомів - зокрема алітерацій - посилювало інтонаційну виразність вірша, емоційно поглиблювало його смисл. Особливий художній ефект досягався при сполученні алітерацій з асонансами. По підкреслює, що поетична мова - це особливе мовлення, побудоване на музиці слів, яку творять рими, звуковий ритм, складні строфічні структури. Музика є невід'ємним атрибутом поезії Едгара По. Він вміло поєднує її з смисловим наповненням твору. Ю. Ковальов твердить, що Едгар По був великим "композитором" серед поетів. Він майстерно використовував складний звуковий арсенал поезії, сміливо руйнував традиційні системи і створював власні [4, 159]. Поет винахідливо вводить нові засоби - несподівані внутрішні рими, нерівномірний ритм, стильові дотвори, а в поемі "Дзвони" По об'єднує музику та поезію. Його експерименти, часто - успішні, подеколи - сенсаційні, на думку Ю. Ковальова, цілком виправдали себе [4, 159]. Так,

поема "Ворон" за кількістю асонансів та алітерацій не має собі рівної в англomовній літературі, а поема "Дзвони" є найкращою ілюстрацією теорії просодії. Кожна її частина має свою звукову домінанту.

У теоретичних статтях "Поетичний принцип" і "Філософія композиції" По проникливо говорить про естетичний ефект довжини поетичного твору : він має бути не надто коротким і не надто довгим. Короткий вірш майже не залишає враження, а довгий розпорошує психологічну цілісність і послаблює "поетичний" ефект [9, 327].

Для поета не лише засоби, а й теми поезії були інструментами для досягнення певних художніх ефектів у свідомості читача. Він вважає, що не всі теми відкривають глибинні джерела у душах читачів. Ні історія, ні наука не можуть дати "поетичного" ефекту, а лише чуття та виняткове становище Краси.

Людська душа, наголошує По, має три характеристики: чистий інтелект, смак і моральні почуття [9, 329]. Ці три якості душі по-різному діють у різних сферах: інтелект веде читача до правди, смак - до краси, а моральний закон - до обов'язку. Краса і поетичне чуття творять дуже органічну частину душі, за допомогою якої людина не лише перетворює світ, а й може досягти чогось вищого, вічного й безсмертного. У статті "Поетичний принцип" Е. По підкреслює, що будь-яка поема буде справжнім мистецьким твором за умови, якщо вона торкнеться людської душі [9, 326]. У своїх рефлексіях По підносить два висновки, які становлять основу його поетики: по-перше, лише та поезія наближається до досконалості, яка найтісніше пов'язана з музикою, по-друге, єдиним змістом і єдиною метою поезії є краса. По, таким чином, поділяє теорію "мистецтво для мистецтва", бо істина й моральність, на його погляд, належать до інших сфер душі і не мають нічого спільного з творами краси.

Новаторство Едгара По полягало у спробі побудувати точно визначену систему тем, які підводили б читача до відчуття Краси. Читач під час спілкування з поетичним твором повинен пережити емоційний удар, своєрідний шок. Керуючись такими переконаннями, По уже в ранніх творах розробляв своєрідну тематику, в якій виділяються мотиви сну, що приходять на зміну "холодній реальності" життя ("Сон"), "демонізму", романтичного поклоніння перед сильною людиною ("Гамерлан"). По-новому трактує Едгар По і тему

суперечності між любов'ю і прекрасним, знанням та красою. Так, герої поеми "Аль-Аараф" намагаються досягти гармонії в поєднанні таких понять як наука, прекрасне, краса, любов. Але поет переконаний, що ці поняття знищуються навзаєм ("Аль - Аараф", "Сонет до науки").

Тема міста, яка розробляється і в прозі По ("Елеонора"), в поезії набувала нових відтінків. У ранніх творах поета поставало місто мертвих. Для його зображення використовуються символічні образи - смерть на троні, царство мертвих і т. д. У пізніх творах По сильніше звучить нота розчарування, бажання втекти від навколишнього світу, з'являються теми трагедії, гріха, готичного жаху. Найпоетичнішою темою По вважає тему "смерті прекрасної жінки". Цій темі присвячений і його ранній вірш "Ленор" (1831) та пізніші твори "Аннабель - Лі", "Улялюм".

В поезії "До Єлени", написаній білим віршем, з'являється тема античності. І вперше тут поняття Краси розгортається і подається як синонім Надії. Взагалі останні вірші По виділяються на тлі всієї творчості своїм світлим колоритом та оптимістичним звучанням і, можливо, якби його життя не обірвалося так трагічно, то По міг би увійти в літературу не "співцем смерті", а поетом краси та надії.

На жаль, По не завоював широкого визнання в себе на батьківщині. Це пояснювалося як орієнтацією молодого американської літератури на європейські зразки, так і особливостями поглядів По: наприклад, він часто висловлювався проти "моралізаторського" напрямку, що суперечило усталеним традиціям, тісно пов'язаним з релігійними тенденціями в американській поезії. Як поет, По став популярним не в Америці, а в Європі. Тут він був прочитаний по-новому, його творчість сприйняли більш співзвучною з новими тенденціями в літературі. Митця проголосили новатором, в ньому побачили реформатора жанру, в нього з'явилося багато послідовників. Особливо високе місце творчість Е. По посіла серед символістів. Вони акцентували на таких якостях поезії По, як її невизначеність, багатоплановість образної системи. Їх приваблювала схильність поета до містицизму. Символісти милувалися надзвичайною мелодійністю віршів поета.

Український символізм, який постав на основі відновлюваної вітчизняної традиції, зокрема "філософії серця", що виявила чимало спільних ознак з "філософією життя", без сумніву, мав свої національні джерела [5, 636]. Але не можна

заперечувати і впливу зарубіжної поезії на розвиток цієї течії модернізму. Як і Е. По, українські поети-символісти висловлювали протест проти сліпого підкорення позаестетичним інтересам, проти обмеженого прагматизму, протиставивши йому гармонію Краси та Правди. Зокрема, поетів-"молодомузівців" об'єднувала орієнтація на літературні традиції інших країн, ідея краси як іманентної властивості української душі, опозиція до міметичних форм мистецтва.

Український модернізм, як відомо, з'явився на зламі століть і виявився перспективним напрямком української новітньої поезії. Він репрезентувався діяльністю покоління, що його Франко назвав "Молодою Україною". Покоління "Молодої України" було наділене надзвичайною силою національного почуття, виявляло розуміння й здатність орієнтуватися в світовому мистецтві, тенденціях його розвитку та усвідомлення можливості перенесення всіх цих здобутків на національний ґрунт. Тому на зламі ХІХ-ХХ століть українська література об'єктивно вписується, за словами Т. Гундорової, "в ту діалектику зміни типів мислення, художніх систем та естетичних структур, якою визначається історико-літературний процес майже всіх європейських ... літератур цього періоду"[1, 3], хоча і має свої специфічні риси, зумовлені соціально-культурним розвитком країни, її загальною відсталістю та колоніальною залежністю.

У ситуації історично зумовленого домінування та за-силля народницької ідеології й естетики в українській культурі піонером оновлення мистецтва слова свідомо виступала "Молода Муза". Т. Гундорова розцінює естетичні принципи і поетичну манеру молодомузівців як окрему течію в українському модернізмі, якій притаманна образність символістсько-неоромантичного плану, з сильними патріотичними ідеалами, фольклорними та міфологічними мотивами, колізіями, перейнятими пізньюромантичною чуттєвістю, ідеалом спіритуалізованого кохання [1, 5].

Такий духовно-естетичний онтологізм був притаманний поетам Петра Карманського, одного з найяскравіших представників літературної групи "Молода Муза". Уже на початку своєї творчої діяльності він здобув визнання одного з лідерів "Молодої Музи". Іван Франко назвав його поетом "з власним стилем і складом думок" [8, 138] та відзначив "значний поступ у напрямі виклакування авторового світогляду" [8, 139]. Але в тогочасній Україні громадянська позиція важила

більше, ніж сам художній твір і критика невдовзі втратила інтерес до поезій П. Карманського, а в радянські часи начепила ярлик занепадництва на його твори. Однак саме в його поетичній спадщині відчувається відлуння творчості Е. А. По, вбачаються типологічні відповідності в художніх системах американського та українського поетів. Як і творчість його талановитого американського попередника, поезія П. Карманського була неадекватно оцінена, а відтак і забута на довгий час. І лише сьогодні спостерігається відродження інтересу до творчої спадщини поета: з'явилося кілька видань його творів, творчість та естетичні принципи поета аналізуються у працях М. Ільницького, Т. Гундорової, В. Лучука, М. Неврлого, С. Павличко, Л. Голомб. У 1998 році побачила світ монографія П. Ляшкевича "Петро Карманський: нарис життя і творчості".

М. Ільницький, даючи характеристику поетичній спадщині П. Карманського, вважає, що його творчість є перехідним етапом від пізнього романтизму до символізму [3, 29]. Цей період критики називають по-різному - неоромантизм, пресимволізм, декаданс. Але всі дослідники помітили спорідненість поезії Карманського з деякими рисами романтичної традиції, якій притаманний бунт митця проти меркантильного світу, прагнення втекти в світ ідеального, в ілюзію, на "сонячні левади забуття". М. Євшан, вказуючи на недоліки ранньої поезії Карманського, критикував поета за надмірне вживання пекельних заклять, страхів та звинувачував поета в ультрапесимізмі [2,175].

Другою збіркою "Ой люлі, смутку" поет репрезентував себе як митця з власним поетичним обличчям, власними інтонаціями [3, 30]. Але і в цій збірці основними мотивами є сум, задума поета над власним горем, тема "momento mori".

Едгар По створив свій світ, свій Сплін, в якому йому було добре, куди не заходив гамір світу. Так само і П. Карманський силою свого дару був призначений на те, щоб виражати глибини власної душі. І через те, що поет жив сам у собі, так мало відбилось в його поезії широти життя. Ось як пише М. Євшан: "Навіть там, де поет описує природу, немає в ній свіжості, сочистості, якогось заокруглення та повноти" [2, 177]. Світ Карманського - це світ руїн та підземних катакомб, в яких страждає людська душа. Але поет сподівається, що з того кладовища, з пороку народяться ідеї, які очистять душу і поставлять фундамент під новий храм:

В глибокій западні містерій
 Ловив би духом Боже слово
 І на підвалинах любові
 Здвигнув би храм нових критерій.
 ("Пішов би в темні гіпогеї")

Проте це тільки верхній шар поезії Карманського, відгомін нових повівів у літературі, набір модерністичної атрибутки того часу. Поза безнадією та розпачем Карманський створив зворушливу картину людських переживань, щирості і тепла.

Збірка "Пливем по морі тьми" визнана однією з найбільш поліфонічних книжок поета [3, 33]. Саме в ній найяскравіше виражена одна з основних рис модерністичної свідомості, яка була притаманна й Е. По, а саме - апеляція до творів світової літератури і мистецтва. Б. Рубчак називає цілу низку спорідненостей українського поета з зарубіжною поетичною традицією: "Тематикою до Бодлера найбільш зближався Карманський, хоч у його поезії бачимо також сліди німецького романтизму, резигнацію типу Ленау і жовчну іронію типу Гейне" [7, 38]. Своєю стильовою тональністю збірка "Пливем по морі тьми" нагадує симбіоз бодлерівських "Квітів зла", вона споріднена з Идеалом та Спліном, які французький поет запозичив безпосередньо Е. По.

Згодом більшість українських письменників брали собі за приклад новітні художні пошуки західно-європейської літератури, намагалися замінити народницьку традицію на модерну і піднести рідну літературу до рівня світової. Першому поколінню це не вдалося, але їхня праця не була марною: безперечно, в ній були й світлі моменти, моменти оригінальних відкриттів. Своїми пошуками й експериментами у галузі форми, перекладами з інших літератур вони розширили тематичні обрії української літератури, збагатили поетику.

П. Карманський був гідним наступником Е. По у напрямку його пошуків. Незважаючи на відмінності в естетичних поглядах, в літературному оточенні та житті поетів, їх єднала домінуюча риса: відраза до позитивістського способу мислення, романтичне світосприйняття, бунт митця проти міщанського світу, прагнення втекти в ілюзорний світ.

Століття тому Е. По, працюючи над своїм безсмертним "Вороном", поставив собі запитання: яка тема може найбільше схвилювати читача і з яких елементів вона повинна складатись.

Митець почав підбирати цеглину за цеглиною, наче винахідливий муляр, щоб закріпити фундамент нової будівлі.

П. Карманський намагався йти за його прикладом. І саме геніальність таких поетів, як По і Карманський, ось уже багато років живить корені світової культури.

Література:

1. Гундорова Т. Ранній український модернізм: до проблеми естетичної свідомості // Радянське літературознавство. - 1989. - №12. - С.3 -7.
2. Євшан М. Петро Карманський // Критика. Літературознавство. Естетика. - К.: Наук. думка, 1998. - С. 175 - 180.
3. Льницький М. Епос болю (Петро Карманський) // Від "Молодої Музи" до "Празької Школи". - Львів: Б. В., 1993. - С. 25 - 43.
4. Ковалёв Ю. В. Эдгар Аллан По, новеллист и поэт. - Л.: Худож. лит., 1984. - 296 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром"як, Ю. І. Ковалів та ін. - К.: ВЦ "Академія", 1997. - 752 с.
6. Неврлий М. Українська радянська поезія 20-х років: мікропортрети в художніх стилях і напрямках. - К.: Вища школа, 1991. - 271 с.
7. Рубчак Б. Пробний лет // Розсіпані перли.-К.: Дніпро, 1991.-С.18-41.
8. Франко І. Я. Збір. творів: В 50 т. - К.: Наукова Думка, 1982. - т.37. - 678с.
9. Poe Edgar Allan. The Poetic Principle // Prose and poetry. - Moscow, 1983. - С.325 - 332.